Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Şırnak University Faculty of Theology

e-ISSN 2667-6575

Sayı: 39 / Haziran 2026 *Issue: 39 / June 2026*

İbnü'l-Mutahhar Hillî'de Cedel Sanatı

The Art of Dialectic (Jadal) in Ibn al-Mutahhar al-Hillī

Adem EVMEŞ[1], Yunus Emre AKBAY[2], Turgut AKYÜZ[3]

[1] Doç. Dr., Milli Eğitim Akademisi, Ankara, Türkiye.
Assoc. Prof., National Education Academy, Ankara, Türkiye.

[1] Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Isparta, Türkiye.
Assoc. Prof., University of Süleyman Demirel, Faculty of Theology, Isparta, Türkiye.

[2] Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Gümüşhane, Türkiye.
Assoc. Prof., University of Gümüşhane, Faculty of Theology, Gümüşhane, Türkiye.

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf / Citation: Evmeş, Adem- Akbay, Yunus Emre- Akyüz, Turgut. "İbnü'l-Mutahhar Hillî'de Cedel Sanatı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39* (Haziran 2026). 372-398. https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1853352

ÖZET

Geliş Tarihi
01.01.2026

Kabul Tarihi
02.05.2026

Yayın Tarihi
15.06.2026

13. yüzyılın çok yönlü düşünürlerinden Şiî kelamcı ve usulcü olarak bilinen İbnü'l-Mutahhar Hillî, felsefî ilimlere dair çeşitli eserler kaleme almıştır. Hillî, eserlerinde ontolojik problemler ve yöntem meselelerini dikkatli bir şekilde incelemiş; özellikle bilgi problemini sistemli bir şekilde tartışmış ve mantık ilmi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu makale, Hillî'nin burhân seviyesine ulaşamamış kişiler için kullanılmasını gerekli gördüğü, beş sanatta önem bakımından ikinci sırada yer alan ve henüz hakkında bir çalışmanın bulunmadığı cedel sanatına dair görüşlerini konu edinmektedir. Makalenin amacı, Meşşâî geleneğe bağlı kalarak yazmış olduğu mantık eserlerinden hareketle Hillî'nin cedel anlayışında önceki mantıkçılardan ne kadar etkilendiğini ve onlardan hangi yönlerden farklılaştığını ortaya koymaktır. Makalenin kapsamı, Hillî'nin eserlerinden Nasîrüddîn et-Tûsî'nin *Tecrîdü'l-iʿtiḳād*'ının mantıkla ilgili bölümüne yazdığı *el-Cevherü'n-nadîd* adlı şerhi, Kâtibî'nin mantığa dair *eş-Şemsiyye* adlı risâlesi üzerine yazdığı *el-Kavâʿidü'l-celiyye* adlı şerhleri ile *el-Esrâru'l-hafiye fi'l-ulûmi'l-akliyye* adlı telif türündeki eserleriyle sınırlandırılmıştır. Makalede ilgili eserler tekil tarama metoduyla incelenmiş; cedel teorisinin tanımı, öncülleri, yapısı ve kullanımı gibi bileşenlere dair verilerin bulunduğu pasajlar tespit ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda Hillî'den önce cedel konusunda eser kaleme alan Aristoteles, Fârâbî, İbn Sînâ, Tûsî, Kâtibî gibi mantıkçıların eserlerinden yer yer faydalanılmış; bunlardan özellikle İbn Sînâ ile Hillî'nin açıklamaları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak Hillî'nin cedel teorisinde hem Aristoteles hem de Meşşaî mantık geleneğini takip ettiği görülmüş, özellikle de İbn Sînâ'dan oldukça etkilendiği tespit edilmiştir.

Keywords:
Mantık, Cedel Sanatı, Tartışma, Soru-Cevap, İbnü'l-Mutahhar Hillî.

ABSTRACT

Date of Submission
01.01.2026

Date of Acceptance
02.05.2026

Date of Publication
15.06.2026

Al-Ḥillī, known as a Shīʿī theologian and legal theorist, was a versatile scholar of the thirteenth century who authored numerous works on the philosophical sciences. In his writings, al-Ḥillī carefully examined ontological problems and methodological questions, systematically discussed the problem of knowledge, and devoted considerable attention to the science of logic. This article addresses al-Ḥillī's views on the art of dialectic (jadal), which he considered necessary for those who have not yet attained the level of demonstration (burhān), which ranks second in importance among the five arts, and on which no dedicated study has hitherto been undertaken. The aim of the article is to determine, on the basis of his logic works composed within the Peripatetic (Mashʾshāʾī) tradition, the extent to which al-Ḥillī was influenced by earlier logicians in his understanding of jadal and the respects in which he diverged from them. The scope of the article is confined to three of al-Ḥillī's works: his commentary on the logic section of Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī's Tajrīd al-iʿtiqād, entitled al-Jawhar al-naḍīd; his commentary on al-Kātibī's logical treatise al-Shamsiyya, entitled al-Qawāʿid al-jaliyya; and his independent composition al-Asrār al-khafiyya fī al-ʿulūm al-ʿaqliyya. These works were examined through a single-subject

scanning method, whereby passages containing data pertaining to the components of dialectical theory-including its definition, premises, structure, and application-were identified and analysed. In this context, recourse was made to the works of logicians who had written on jadal prior to al-Ḥillī, among them Aristotle, al-Fārābī, Ibn Sīnā, al-Ṭūsī, and al-Kātibī, with particular attention given to a comparative analysis of the explanations offered by Ibn Sīnā and al-Ḥillī. It was ultimately established that al-Ḥillī followed both the Aristotelian and the Peripatetic logical tradition in his theory of jadal, and that he was especially influenced by Ibn Sīnā.

Keywords:
Logic, the Art of Dialectic, Debate, Question–Answer, Ibn al-Mutahhar al-Hillī

EXTENDED ABSTRACT

This article examines how Ibn al-Muṭahhar al-Ḥillī understood and addressed the theory of dialectic *(jadal)*, one of the five arts in classical logic, and what kind of original contributions he offered. Al-Ḥillī, an Iranian Shīʿī philosopher considered one of the leading jurists of the Imāmī Shīʿa, was an important thinker and logician who lived in the 13th century. Through the works he left behind, he makes significant contributions to logic studies not only in the past but also for today. Three works from al-Ḥillī have reached us: *al-Qawāʿid al-jaliyya fī sharḥ al-Risāla al-Shamsiyya*, *al-Jawhar al-naḍīd,* and *al-Asrār al-khafiya fī ʿulūm al-ʿaqliyya.* The first of these works is his commentary on al-Kātibī's treatise al-Shamsiyya; the second is his commentary on the section on logic in al-Ṭūsī's *Tajrīd al-iʿtiqād*, while the last is his authored work on the rational sciences, which also includes topics on logic. It can be noted that limited studies have been conducted on al-Ḥillī's understanding of logic, both in Turkish and English.

When these studies are examined, it is understood that his views on the art of dialectic, which comes after demonstration *(burhān)*, have not yet been addressed and analysed. Therefore, the article aims to reveal how al-Ḥillī addressed and examined the theory of dialectic in the context of these three works, and to uncover which logicians influenced him and what kinds of contributions he made to logic by comparing the findings obtained from the author with the secondary literature.

In the article, the singular survey method was used, and the three works mentioned above were examined on a topic basis to identify relevant passages. In accordance with qualitative data collection and classification methods, the relevant sections were classified and noted in a manner appropriate to the way dialectic is addressed in the discipline of logic. Subsequently, the findings obtained were compared with the works of important logicians such as Aristotle, al-Fārābī, and Ibn Sīnā, who produced authored works on the theory of dialectic. The scope of the article has been limited to the three fundamental works mentioned above that, al-Ḥillī wrote on logic topics and to the books on dialectic in the secondary literature.

In the examinations conducted, it was determined that al-Ḥillī included the definition of the premises from which dialectic arises in his works *al-Asrār al-khafiya fī al-ʿulūm al-ʿaqliyya and al-*

Qawāʿid al-jaliyya. At the same time, he examined the subject of dialectic in detail in *al-Jawhar al-naḍīd*. Considering this, he referred not only to al-Fārābī and Ibn Sīnā but also to Aristotle in places, indicating that he possessed comprehensive knowledge on the subject of dialectic. Al-Ḥillī states that dialectical syllogisms, unlike demonstrative syllogisms, do not aim to investigate truth and grasp reality, indicating that dialectic is a method limited to struggle and debate, compelling the opponent. This approach of al-Ḥillī corresponds with Aristotle, al-Fārābī, and Ibn Sīnā. On the other hand, it can be said that al-Ḥillī, who states that dialectic is a syllogism composed of commonly accepted opinions *(mashhūrāt)* and conceded premises *(musallamāt)*, adopts an Avicennian line rather than al-Fārābī, who did not include conceded premises in his book on this subject. Similarly, al-Ḥillī, with the view that art is an ability that enables one to use certain subjects voluntarily and consciously toward a purpose to the extent that those subjects allow, accepts all theoretical and practical sciences as art, again with an Avicennian attitude.

Al-Ḥillī, as in Ibn Sīnā, states that dialectical questions consist of ethical, natural, and logical subjects. Nevertheless, departing from Aristotle, who used deduction and induction in demonstration to construct universal premises, al-Ḥillī, following a Fārābian line, argues that dialectic is more general than demonstration in terms of using syllogism and induction. According to him, dialectic is more persuasive because it yields results due to fame. On the other hand, while demonstration yields results only through one of the productive figures in syllogism, dialectic produces results by using induction and non-productive figures alongside the productive figures of syllogism. Al-Ḥillī addresses the topoi/places in eight classes, examining them as places of proof and refutation, places belonging to accidents, places of priority and effects, places belonging to genus, places belonging to differentia, places belonging to definition, places belonging to property, and places in terms of being itself *(huwa huwa)*. An important distinction here can be said to be al-Ḥillī's examination of places belonging to accidents within places of proof and refutation. Again, it can be noted that his original contribution consists of his observations regarding advice for the questioner and respondent. In conclusion, it can be stated that al-Ḥillī addressed and examined the theory of dialectic with awareness of the works of his predecessors, and that regarding premises, the structure of dialectic, and subjects of art based on faculty, he followed an Aristotelian line.

GİRİŞ

İslam düşüncesinde burhân sanatından sonra bilgi edinme metodu olarak cedel *(diyalektik)* sanatı kullanılmaktadır.[1] Beş sanattan ikincisi olan cedel, Aristoteles tarafından sistemli hale getirilerek,

[1] Mehmet K. Karabela, "Cedel ile Burhân Arasında: İbn Ṭufeyl'in Ḥayy b. Yaḳẓān Adlı Eseri Üzerinden Klasik Dönem Sonrası İslam Düşünce Tarihini Okumak", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/2 (2013), 78.

Organon külliyatındaki *Topikler* adlı eserde incelenmiştir. *Dialectica* kavramının Arapça karşılığı olan cedel, mantıkçılar tarafından meşhûrât ve müsellemât türü öncüllerden kurulan kıyas olarak tanımlanmaktadır.[2] İslam düşüncesinde cedel sanatını konu edinen müstakil eserler filozoflar tarafından telif edilmiştir. Bu bağlamda Fârâbî (öl. 339/950), İbn Sînâ (öl. 428/1037), İbn Rüşd (öl. 520/1126) vd. Müslüman düşünürler *Kitâbü'l-Cedel* adını taşıyan eserler yazmışlardır. Cedel üzerine müstakil eser bırakmamış bazı diğer filozoflar ise yazmış oldukları mantık kitaplarında cedel konusuna yer vererek bu sanatı incelemişlerdir. Bu ikinci tarzda eser yazıp cedel konusunu inceleyen mantıkçılardan biri de İbnü'l-Mutahhar Hillî'dir (öl. 726/1325).[3] Muhtelif alanlarda birçok eser bırakan Hillî'nin felsefe ve mantık bilimine dair kitapları mevcuttur. Filozofun *el-Esrâru'l-hafiye fi'l-'ulûmi'l-akliyye* adlı kitabı felsefe ve mantık konularını içeren müstakil bir çalışmadır. Hillî'nin adı geçen çalışması mantık, tabiat ve ilahiyat olmak üzere üç bölüm halinde telif edilmiştir.[4] Bu eserin dışında doğrudan mantık konularını ele aldığı şerh niteliğinde iki eseri vardır. Bunlar, Nasîrüddîn Tûsî'nin (öl. 672/1274) *Tecrîdü'l-iʿtikād*'ının mantıkla ilgili bölümünün şerhi olan *el-Cevherü'n-nadîd* ve Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin (öl. 675/1277) *eş-Şemsiyye* adlı risâlesinin şerhi olan *el-Ḳavâʿidü'l-celiyye*'sidir.[5]

Bu makalenin konusunu İbnü'l-Mutahhar Hillî'nin klasik mantıktaki beş sanattan biri olan cedel teorisini nasıl anladığı, ele aldığı ve cedel teorisine ne tür özgün katkılar sunduğunun araştırılması oluşturmaktadır. Makalenin amacı, Meşşâî geleneğe bağlı kalarak yazmış olduğu mantık eserlerinden hareketle Hillî'nin cedel anlayışında önceki mantıkçılarla hangi açıdan benzeşip hangi yönlerden onlardan farklılaştığını ortaya koymaktır. Çalışmanın iddiası, Hillî'nin cedel teorisinde Meşşâî çizgi içinde kalarak Aristoteles ve Fârâbî'den daha çok İbn Sînâ'yı takip ettiğidir. Makalede, Hillî'nin *el-Cevherü'n-nadîd* ve *el-Kavâʿidü'l-celiyye* adlı şerhleri ile *el-Esrâru'l-hafiye fi'l-'ulûmi'l-akliyye* adlı telif türündeki eseri kapsama dâhil edilmiş; bu eserler tekil tarama metoduyla konu bağlamında incelenmiştir. Nitel veri toplama metotlarına uygun olarak ilgili kısımlar mantık

---

2 Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/208.

3 Tam adı Cemâlüddîn el-Hasen b. Yûsuf b. Ali İbnü'l-Muttahar olan Hillî 27 veya 29 Ramazan 648 (23 veya 25 Aralık 1250) tarihinde Hille'de dünyaya gelmiştir. Erken dönemde ilim tahsiline başlayan Hillî, ilk eğitimini babası ve dayısından almıştır. Aklî ilimlere dair eğitimini ise Nasîrüddîn-i Tûsî'den almıştır. Hillî, Tûsî'nin etkisinde kalarak onun bazı eserlerine şerhler yazmıştır. Hayatının ilk dönemlerini memleketi olan Hille'de geçiren Hillî, hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiştir. Sultan Olcaytu (öl. 1316) ile tanıştıktan sonra 705/1305'te İlhanlıların merkezi olan ve günümüzde İran'ın Zencan eyaletinde bulunan Sultaniye şehrine gitmiştir. Hillî Sultâniye'de yaşadığı dönemde çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olmasına rağmen Sultan Olcaytu öldükten sonra Hille şehrine dönmüştür. 726/1325 tarihinde Hille'de vefat etmiştir. Hille'de vefat etmesine rağmen Hillî'nin cenazesi Necef'e götürülerek orada defnedilmiştir. Kabri günümüze kadar ziyaret mahalli olma özelliğini sürdürmüştür. Bk. Mustafa Öz, "Hillî, İbnü'l-Mutahhar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 37; Ersan Türkmen, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Metafizik Anlayışı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2024), 17; Ahmet İshak Demir, "İbnü'l-Mutahhar el-Hilli'ye Göre İmamet", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 86.

4 Türkmen, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Metafizik Anlayışı*, 19.

5 Öz, "Hillî, İbnü'l-Mutahhar", 39.

disiplininde cedelin ele alınış biçimine uygun olarak tasnif edilerek notlandırılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle cedel teorisinin tanımı, öncülleri, yapısı ve kullanımı gibi bileşenlere dair verilerin bulunduğu pasajlar başlıklar altında analiz edilmiştir. Çalışmada makalenin iddiasının temellendirilmesi adına metot olarak yer yer Aristoteles (öl. MÖ 322), Fârâbî, İbn Sînâ, Tûsî ve Kâtibî gibi mantıkçıların eserlerinden faydalanılmış; bunlardan özellikle İbn Sînâ ile Hillî'nin açıklamaları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Yapılan literatür taramasında Hillî'nin kelam, metafizik ve mantık görüşlerine dair bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan ilki Ersan Türkmen'in *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Metafizik Anlayışı* adlı eserdir. Yazar bu eserde filozofun metafiziğe dair görüşlerini incelemektedir.[6] Diğer bir çalışma ise Ahmet İshak Demir'in *İbnü'l-Mutahhar el-Hilli'ye Göre İmamet* adlı makale çalışmasıdır.[7] Doğrudan Hillî'nin mantık görüşlerine odaklanan çalışmalardan ilki Adem Evmeş'in *Hillî'de Kavramlar Mantığı* adlı eseridir. Yazar bu çalışmada Hillî'nin kavramlar mantığına ilişkin görüşlerini ele almaktadır.[8] Diğer çalışma ise Tony Street'in *Al-ʿAllāma al-Ḥillī (d. 1325) and the Early Reception of Kātibī's Shamsīya: Notes towards a study of the dynamics of post-Avicennan logical commentary* adlı makalesidir.[9] Literatür incelendiğinde Hillî'nin mantık anlayışına dair sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı ve filozofun bu makalenin konusu olan cedel sanatına dair görüşlerinin ve Meşşâî mantıkçıları ile olan ilişkisinin henüz ele alınmadığı anlaşılmıştır.

1. Cedelin Tanımı, Konusu ve Faydası

Arapça "c-d-l" sözcüğünden türetilen cedel, sözlükte "ipi sağlamca bükmek, birini sert bir yere düşürmek, düşmanlık veya tartışmada çetin olmak" vb. anlamlara gelmektedir.[10] Aristoteles cedel sanatını "olası [endoksa] öncüllerden netice çıkaran kıyas ise diyalektiktir."[11] şeklinde tanımlamış, tümdengelim ve tümevarımın cedel sanatında kullanıldığını belirtmiştir.[12] Literatürde ise cedel, meşhûr veya müsellem öncüllerden kurulan bir kıyas olarak tanımlanır. Cedelî kıyası oluşturan kişi, *cedelî* veya *mücâdil* olarak adlandırılır. Söz konusu cedel sanatı, genel kabulün dikkate alındığı bir tasdîkî veren ve kesinliğin dikkate alınmadığı meşhûr öncüllerden oluşan bir kıyastır.[13]

Fârâbî cedel sanatını, soru soran *(sâil)* ve cevap veren (*mücîb*) pozisyonundaki iki kişinin çelişik iki seçenekten birisini savunmak amacıyla meşhûr öncülleri kullanarak karşı tarafın görüşünü

---

6 İlgili eser için bk. Türkmen, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Metafizik Anlayışı*, 1-133.

7 İlgili çalışma için bk. Demir, "İbnü'l-Mutahhar el-Hilli'ye Göre İmamet", 85-102.

8 Adem Evmeş, "Hillî'de Kavramlar Mantığı", *Mantık Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2021), 5-37.

9 Tony Street, "Al-ʿAllāma al-Ḥillī (d. 1325) and the Early Reception of Kātibī's Shamsīya: Notes towards a study of the dynamics of post-Avicennan logical commentary", *Oriens* 44/3-4 (2016), 267-300.

10 Yavuz, "Cedel", 7/208.

11 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, çev. H. Ragıp Atademir (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 4.

12 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 21-22.

13 Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid Tehânevî, *Bilim ve Sanat Terimleri Ansiklopedisi*, ed. Ömer Türker (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), "Cedel", 1/253.

çürütmek için soru sorması ve karşı tarafın da kendi görüşünü savunmak için soru soran kişiye cevap vermesiyle meydana gelen bir kıyası elde etmeyi sağlayan sanat olarak açıklar.[14] İbn Sînâ cedelî kıyasları, *Topikler Kitabı*'nda burhândan sonra gelen bir sanat olarak ele alır ve cedelin meşhûrât ve müsellemât türü öncüllerden kurulu bir kıyas olduğunu belirtir.[15] Bu eserde İbn Sînâ bu iki öncül türünü farklı alt bileşenleriyle mutlak ve mutlak olmayan meşhûrlar vb. gibi çeşitli açılardan tasnif eder.

Öte yandan İbn Sînâ *İşaretler ve Tembihler* kitabında cedelî kıyasları, kipleri ister vacip ister mümkün ister mümtenî olsun meşhûr *(meşhûrât)* ve takrîriyyât *(onaylanmış/eğitim veya tartışma)* öncüllerinden yapılan kıyaslar olarak tanımlar.[16] Bu eserde geçen *takrîriyyât* terimine *Topikler*'de rastlanmaz. Nitekim Yıldız'a göre İbn Sînâ'nın meşhûrât çeşitlerini tasnif eden Muhammed Rıza Muzaffer'in (öl. 1904) çalışmalarında da yer almayan takrîriyyât, İbn Sînâ'da "…ya tartışmacının doğru olarak bilinmesinden dolayı alınan öncüllerdir veya bilimlerin ilkeleri konusunda doğru diye konulup benimsenmesi gereken önermelerdir."[17] Takrîrî terimi, Fârâbî'nin *Cedel Kitabı*'nda bir öncül türü olarak bulunmaz ancak tahyîrî *(seçenekli)* ve takrîrî *(onaylatıcı)* soru şeklinde yer alır. Bu soru türünün amacı ise bilinmesi veya hatırlanması gereken meşhûr ve müsellem öncülleri soru yoluyla tekrar tartışmada işlevsel kılmaktır. Şu halde İbn Sînâ da cedelin, yaygın olarak kabul edilen (*zâi'a*) öncüllerle herhangi bir düşünceyi ispat ederken ve cevap verirken, iddia edilen düşünceye ters düşmemeyi sağlayan bir sanat olduğunu ifade eder.[18]

İbnü'l-Mutahhar Hillî, *el-Esrâru'l-hafiye* ve *el-Kavâ'idü'l-celiyye* adlı eserlerinde cedelin meydana geldiği öncüllerin tanımına yer vermekteyken, *el-Cevherü'n-naḍîd*'de ise cedel konusunu ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Hillî, Aristoteles, Fârâbî[19] ve İbn Sînâ'yı[20] takip ederek, cedelî kıyasların burhânî kıyaslarda olduğu gibi hakikati araştırmak ve gerçeği yakalamak amacının olmadığını ifade eder ve cedelin mücâdele ve münâzara ile hasmı ilzâm etmeyle sınırlı bir yöntem olduğunu söyler.[21] Hillî, *el-Esrâru'l-hafiye*'de İbn Sînâ'nın *İşaretler ve Tembihler* eseriyle uyumlu olarak, cedel

---

14 Ebu Nasr Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel (el-Manṭıḳ 'inde'l-Fârâbî içinde)*, thk. Refik el-Acem (Beyrut: Daru'l-meşrik, 1986), 3/13.

15 Ebû Ali İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ: Topikler*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 1-7.

16 Ebû Ali İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy vd. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 70; İbnü'l-Mutahhar Hillî, *el-Esrâru'l-hafiye fi'l-ulûmi'l-akliyye*, thk. Husâm el-Âlûsî'l- 'Ulûm ve's-Sekâfeti'l-İslâmî - Sâlih el-Hâşi (Lübnan: Müessesetü'l- 'alemî, 2005), 201.

17 Ömer Yıldız, *İbn Sînâ'da Cedel* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025), 87.

18 İbn Sînâ, *Topikler*, 13.

19 Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, 3/15-20.

20 İbn Sînâ, *Topikler*, 10.

21 İbnü'l-Mutahhar Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, thk. Muhsin Bîdârfer (Kum: İntişârât-ı Bîdâr, 1435), 350; Hillî, *el-Esrâru'l-hafiye*, 198-200; İbnü'l-Mutahhar Hillî, *el-Kavâ'idü'l-celiyye fî Şerhi'r-Risâleti'ş Şemsiyye*, thk. Fâris el-Hassûn (Kum: Müesseseti Neşri'l-İslamî, 1432), 40-402.

sanatının, meşhûr ve takrîriyyât türünden olan yani, karşı tarafın *(hasmın)* kabul ettiği öncüllerden meydana gelen *(bir tür müsellem)* bir kıyas olduğunu ifade eder.[22]

Öte yandan o, *el-Kavâʿidü'l-celiyye* adlı eserinde ise, İbn Sînâ'nın *Topikler* adlı eseriyle uyumlu olarak, cedel sanatını, meşhûrât ve müsellemâttan meydana gelen kıyas olarak tanımlar. Buradan hareketle takrîriyyât türü öncülün aslında meşhûr ve müsellem öncüllerle bir çeşit cins-tür ilişkisi oluşturduğu söylenebilir. Nitekim Sühreverdî de (öl. 587/1191) *Kitâbü't-Telvîhât*'ta cedelin öncüllerini meşhûr ve takrîriyyât olarak sıralamakta ve takrîriyyâtı, hasmı ilzâm etmek için hasmın kabul etmiş olduğu öncüller yani müsellem öncüller manasında tanımlamakta ve kullanmaktadır.[23] Buradan hareketle, takrîriyyâtı bir öncül türü saymakla Hillî'nin Aristoteles ve Fârâbî'yi değil, İbn Sînâ'nın iki eserindeki açıklamaları ve Meşşâî üslupla yazılmış Sühreverdî'nin *Telvîhât* adlı eserini takip ettiği görülmektedir.

Hillî'ye göre cedel sanatında amaç, Meşşâî filozofların belirttiği üzere, burhânı idrakten yoksun olanı iknâ etmek ve karşı tarafı ilzâm etmektir.[24] Ayrıca Hillî cedelî kıyasları, imkân ölçüsünde kendisine itiraz yöneltilmeyecek şekilde bilinmek istenilen şeyi elde edebilmek için müsellem öncüllerden bir delil oluşturmaya kendisiyle güç yetirilen ilmî bir sanat olarak da tarif eder.[25] Şu halde Hillî, Aristoteles, Fârâbî ve İbn Sînâ'da olduğu gibi cedeli bir sanat olarak kabul eder. Hillî sanatı, birtakım konuların bir amaca yönelik olarak irâdî bir yolla ve farkındalıkla kullanımına o konuların imkân verdiği ölçüde muktedir kılan nefsânî bir meleke olduğunu da belirtir.[26] O, İbn Sînâ gibi bütün nazarî ve amelî ilimleri sanat olarak saymaktadır.[27]

Cedelî kıyas, meşhûr öncüllerden meydana gelmektedir. Cedelî kıyasta kullanılan bu tür öncüller, bütün sanatlarda kullanılabilir. Dolayısıyla cedelde incelenen tek bir konuya özgü olmadığı gibi cedelî kıyasın ilkeleri de sınırlı değildir. Hillî'ye göre cedelî kıyasın meseleleri, farklı ilimlerde bulunabilir. Filozof, Aristoteles, Fârâbî ve İbn Sînâ'da olduğu gibi cedelî meselelerin ahlakî, tabiî ve mantıkî öncüllerden oluştuğunu ifade eder. Örneğin, "Lezzet güzel midir, değil midir?" sorusu ahlakla; "Hareket mevcut mudur, değil midir?" sorusu tabiat bilimleriyle; "Zıtların bilgisi tek midir, değil midir?" sorusu ise mantıkla ilgilidir.[28]

Hillî cedel sanatının kullanım alanlarını açıklarken, öncelikle Aristoteles'in *Topikler* adlı eserinin ilgili kısımlarından aktarımda bulunur. Daha sonra kendisi cedel sanatının kullanım alanlarını

---

22 Hillî, *el-Esrâru'l-hafiye*, 201.

23 Ebü'l-Fütûh Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek Sühreverdî, *Kitâbü't-Telvîḥâti'l-levḥiyye ve'l-ʿarşiyye*, çev. Ahmet Kamil Cihan - Salih Yalın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 174.

24 Hillî, *el-Kavâʿidü'l-celiyye*, 402.

25 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 350.

26 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 350; İbn Sînâ, *Topikler*, 13.

27 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 350; İbn Sînâ, *Topikler*, 13.

28 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 358.

detaylı şekilde sıralar. Aristoteles cedelî akıl yürütmenin üç tür kullanım alanından bahseder: (a) Zihni eğitme ve düşünmeyi güçlendirme alanlarında kullanılır. Bu sayede ileri sürülen konuda daha çok delil getirmeye muktedir olunur. (b) Günlük konuşmalarda ve (c) felsefî ilimlerde kullanılır.[29] Öte yandan Fârâbî ise cedelin faydalarını beş başlıkta ele alır: a) Kişiyi eğitmek, zihni yakînî ilimlere hazırlamak; b) nazârî mevcûdât için bir giriş; yakînî ilimler için bütün konuları hazırlamak, sağlamak ve sıralamak c) nefsi incelenen konularda hızlandırmak, doğru yola iletmek, d) düzgün ele alınmayan şeylerden uzaklaşmayı sağlamak ve e) sofistik sözlere karşı başa çıkma kabiliyeti kazandırmak.[30]

Benzer şekilde Hillî'ye göre cedelin kullanım alanları şu şekildedir:

- Batıl yolda olanları susturmak *(ilzâm etmek)* ve halkın da fark edebileceği şekilde rakîbe gâlip gelmektir.
- Vaz' edilmiş esasları, savunmak ve yöneticinin *(reîs)*, halkın inançlarını bidatçıların ortaya attığı yeniliklerden korumasını sağlamaktır.
- Bu bidatçılar, halkın sahip olduğu hakiki inançların büyük bir kısmını, meşhûr öncüller vasıtasıyla kendi peşlerine takmak ve böylece bozuk amaçlarına ulaşmak için araç olarak kullanırlar. Buna karşılık yönetici, halkın inançlarını korumak için bidatçılara kendi yöntemlerine benzer kanıtlarla karşı çıkar.
- Cedelin bir diğer kullanım alanı, avamdan bir şeyler öğrenmiş olanları, tümel meselelerde meşhûr öncüllerle ikna etmek ve burhân derecesine ulaşamayan öğrencilerin zihinlerini teskin etmektir. Zira bu öğrenciler bilimlerin temel ilkelerini taklit etmekten hoşlanmazlar, ancak onların burhân yoluyla gerçeğe ulaşmaya da güçleri yetmez. Çünkü bu öğrencilerin ya yetenekleri eksiktir ya da henüz onlar, burhân seviyesine ulaşamamışlardır.[31]

Bu veriler ışığında Hillî'nin cedelin tanımı, konusu ve faydalarına yönelik açıklamalarının Aristoteles, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın açıklamalarıyla yani Meşşâî bir çizgiyle uyuştuğu anlaşılmaktadır. Ancak özellikle cedelin faydaları kısmında Hillî'nin veciz bir şekilde bu hususları ele aldığı söylenebilir.

2. Cedelin Tarafları: Soru Soran ve Cevap Veren

Aristoteles cedelin soru soran ve cevap veren şeklinde iki tarafının olduğunu belirtir. O, soru soranın soruları tertip ve ifade etme ile sıraya koyma tarzına dikkat etmekle sorumlu olduğunu söyler. Akabinde ise Aristoteles soru soranın görevinin "cevap veren kimseye tezin zaruri neticesi

---

29 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 5-6.
30 Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, 3/18-25.
31 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 357.

olan en garip paradokslarını müdafaa ettirecek tarzda münakaşayı sevk ve idare etmek"[32] olduğunu zikreder. Cevap veren ise, saçma ve paradoksal olarak söylediği şeyin kendisinden geliyor gibi olduğunu değil, tezden netice olarak çıkıyormuş gibi görünmesini sağlamaktır.[33]

Benzer şekilde, cedelde soru soran ve cevap veren iki kişinin bulunduğunu söyleyen Fârâbî'ye göre eğer kişi soru soran pozisyonundaysa, bir çelişkinin ortaya çıkan iki parçasından birini çürütmeyi amaçlar ve bunu, onu savunmaya çalışan bir cevap verene sorular sorarak gerçekleştirmek ister. Öte yandan eğer kişi cevap veren pozisyonundaysa, bu sefer, soruyu soran karşı tarafta ortaya çıkan çelişkinin iki parçasından hangisi olursa olsun, onu savunmaya çalışarak muhatabını susturmaya çalışır.[34] Şu hâlde cedel sanatı, soru soran ve cevap veren arasında meydana gelmektedir.[35] Soru soran, cevap verenin iddiasını, onun kabul ettiği öncüllerden deliller getirerek çürütür. Soru soranın amacı, iddia sahibini ilzâm etmektir. Cevap veren ise meşhûr öncülleri kullanarak kendi görüşünü koruyandır. Cevap verenin amacı, soru soran karşısında kendi iddiasını savunarak ilzâm olmamaktır.[36]

Hillî, Meşşâî filozoflarla uyumlu bir şekilde, cedel sanatının tamamlayıcı unsurlarının, soru ve cevap kısmının olduğunu belirtir. Bir başka ifadeyle tek kişinin konuşması, cedelî bir tartışma olarak kabul edilmemektedir. Cevap veren, kullandığı kıyasları yaygın olan öncüllerden oluşturur. Soru soran ise sorduğu soruların cevap veren tarafından kabul edilmesinden sonra kullandığı kıyasları oluşturur. Cedelî kıyaslar genellikle cedelî meseleler ile cedelî öncüllerden meydana gelir. Cedelî problem *(mesele)*, soru edatının eklendiği önermelerdir. Cevap veren tarafından kabul edildikten sonra kıyasın parçası yapılan önermeler ise cedelî öncül olarak adlandırılır.[37] Bu şekilde çürütülmesi istenen iddianın, çürütülmesiyle ilişkili olan bütün önermeler, soru soranın sorusunun kaynağı olabilir.[38] Hillî'nin soru soran ve cevap veren olmak üzere cedelin iki bileşeninin olduğunu ifade etmesi, cedelin amacının soru soran ve cevap veren açısından tanımlaması ile cedeli öncüller ile cedeli meseleler taksimini devam ettirmesi, onun Meşşâî dinamikleri devam ettirdiğinin göstergesidir.

---

32 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 249.

33 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 249.

34 Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, 3/5.

35 Soru soran, günümüz ifadesiyle eleştiren kişi olarak ifade edilebilir. Sonraki metinlerde "hâsım" ve "muârız" olarak ifade edilmektedir. Cevap veren ise iddia sahibidir.

36 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 351; Nasîrüddîn Tûsî, *Tecrîdü'l-manṭıḳ* (Beyrut: Müessisetü'l-e'lâmî li'l-matbuât, 1988), 59; Ayşe Serpen, *İbn Rüşd'ün Cedel Anlayışı* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025), 50.

37 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 362-363; Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 3; Yıldız, *İbn Sînâ'da Cedel*, 2025, 52.

38 Muhammed Rıza Muzaffer, *Mantık* (Necef: Matbaatü'l-nu'man, 1968), 382.

3. Cedel Sanatının İlkeleri: Meşhûrât ve Müsellemât Olan Öncüller

Yukarıda da belirtildiği üzere Aristoteles cedelin öncüllerini olası (endoksa) öncüller olarak kabul eder. Fârâbî ise endoksaları cedelde meşhûr öncüller olarak isimlendirerek kullanır. Öte yandan İbn Sînâ ise meşhûr öncüllere ek olarak müsellem öncülleri de cedelin öncülleri arasında sayar. Bununla birlikte Hillî'ye göre, cedelî öncül, cedelin temel esasları diyebileceğimiz usûl yani mevâzî'ye yönelik soru soran veya cevap verenin ortaya koyduğu öncüller şeklinde tarif edilebilir.[39] Ona göre cedelî öncül, soru sorana nispetle "cedelî mesele"; cevap verene nispetle "cedelî öncül" adını alır. Örneğin "tek ve çok karşıt mıdır?" şeklindeki bir soruya hasım "evet" cevabı verdiğinde soru soran; "peki karşıt şeylerin bilgisi tek midir?" diye bir soru sorar. Şayet hasım yani cevap veren "evet" cevabını verirse soru soran; "Şu halde karşıtlar tek bir yerde birleşti ve bu durumda (tek ve çok karşıttır) iddiası çürütüldü." şeklinde cevap verecektir. İşte buradaki tüm önermelere öncül veya mesele (problem) adı verilmektedir.[40]

Hillî cedel sanatının ilkelerini açıklarken, cedelin amacı bağlamında öncülleri ele almaktadır. Söz konusu beş sanattan biri olan burhân sanatının amacı, Meşşâîlerin belirttiği üzere, ispat ve hakikate ulaşmaktır. Dolayısıyla burhânî akıl yürütme kesinlik ifade eden yakîniyyât türü öncüllerden meydana gelir. Amacı hasmı mağlup etmek olan cedel sanatı ise meşhûr ve müsellem öncüllerden meydana gelir. Buradan hareketle Hillî'nin cedelin öncüllerinin "olası -endoksa" öncüller olduğunu belirten Aristoteles ve "cedelî öncüller, tümel meşhûr olanlardır."[41] diyen Fârâbî'den farklı olarak meşhûr öncüllere müsellem öncülleri *Topikler*'de, takrîriyyâtı ise *İşaretler ve Tembihler*'de ekleyen İbn Sînâ'yı[42] takip ettiği anlaşılmaktadır.

Müsellem önermeler soru soranın kullandığı öncüllerdir. Soru soran bakımından müsellemât, cevap verenin bildiği ve kabul ettiği önermelerdir. Cevap verenin kullandığı öncüller ise yaygın olanlardır. Yaygın önermeler, gerçek meşhûrlardır. Meşhûr önermelerin bir kısmı, nefse ulaştığında onda etki meydana getirmektedir. Bundan dolayı Hillî, meşhûr önermelerden bahsederken "gerçek" ifadesiyle sınırlandırır. Örneğin, "Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et." önermesi ilk anda dinleyici de etki bıraksa bile gerçek meşhûr önermelerden değildir. Zira "Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et." önermesinin karşıtı olan "Kardeşinde olsa zalime yardım etme." önermesi gerçek meşhûrdur.[43]

---

39 bk. Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 362.
40 bk. Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 363.
41 Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, 3/17.
42 İbn Sînâ, *Topikler*, 11.
43 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 352.

Hillî'ye göre meşhûrât, genelin faydası, şefkat *(rikkat)*, himâye *(hamiyyet)*, âdetler, yasalar *(şerâi')* ve âdaptan ortaya çıkan, topluma fayda veren etkilenimler *(infialler)* nedeniyle bütün insanların kabul etmeleriyle kendileri hakkında hüküm verilen önermelerdir.[44] Hillî, evveliyyât ile meşhûrât arasında farkın olduğunu belirtir. Ona göre insan eğer nefsini, akla muğayir olan bütün şeylerden geri bırakmış olarak varsaysa bile meşhûrâta değil yine evveliyyâta hükmeder. Bundan dolayı "Yalan çirkindir." şeklindeki evveliyyâttan olan bir önerme, şahısların farklı nedenlerle etkilenmesinden dolayı başka bir meşhûr önermeye meyledip, değişebilir. Söz gelimi bir kazanç elde etmek isteyen biri, "Yalan çirkindir" şeklindeki önermeyi, "Yalan, kişiye fayda verirse, çirkin değildir" şekline çevirebilir. Zira büyük bir faydayı kuşattığı zaman yalan kabul edilebilir.[45] Ayrıca meşhûr öncüllerin bazısı doğru bazısı ise yanlış olabilir. Meşhûr öncüllerin dayanağı, öncüllerin bilinir *(şöhret)* olmasıdır.[46]

İbn Sînâ meşhûr öncülleri, cumhûrun kabul ettiği mutlak meşhûrlar, insanların çoğu tarafından kabul edilen meşhûrlar, filozoflar ve âlimlere göre meşhûr ve övülenler, âlimlerin çoğunluğuna göre meşhûr ve övülenler ile bir filozofun takipçileri tarafından övülen meşhûrlar şeklinde sınıflandırarak inceler.[47] Benzer bir yaklaşım sergileyen Hillî meşhûr önermeleri, halk nezdinde kabul edilen mutlak meşhûr ile yalnızca bir millet tarafından kabul edilen sınırlı *(mahdûde)* meşhûr olarak ikiye ayırmaktadır. Mutlak meşhûr önermeler pratik akıl, ahlâk, âdetler, başka psikolojik yetiler ve tümevarım aracılığıyla elde edilir. Mutlak meşhûrlar, (a) pratik akıl sayesinde çoğunluk tarafından övülen önermelerdir. Hillî bu tür meşhûrların, "övülen görüşler" olarak adlandırıldığını ifade etmektedir. Örneğin, "Adâlet güzeldir." ile "Zulüm çirkindir." önermeleri, çoğunluk tarafından kabul edilen meşhûrlardır. (b) Mutlak meşhûr önermeler, ahlâk tarafından övülenlerdir. Örneğin, "Haramdan korunmak zorunludur." ahlâk tarafından övülmektedir. (c) Bir diğer mutlak meşhûr, âdet ve geleneklerin övmesiyle elde edilir. Örneğin, "Avret yerlerini açmak çirkindir." ve "Avret yerlerini kapatmak güzeldir." bu tür önermelerdir. (d) Başka psikolojik yetilerle veya tümevarım yöntemiyle mutlak meşhûrlar elde edilebilir. Örneğin, "Fakir kral, ihtiyacından dolayı zâlimdir." önermesi bu şekildedir.[48] Hillî, sınırlı meşhûr önermeleri ise herhangi bir sanat erbâbına özgü veya tek bir millete özgü olanlar şeklinde tanımlar. Örneğin "Teselsül imkânsızdır." önermesi kelâmcılara göre meşhûrdur.[49]

---

44 Hillî, *el-Esrâru'l-hafiye*, 198-199; Hillî, *el-Kavâ'idü'l-celiyye*, 400; Ali b. Ömer Kâtibî, *er-Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-ḳavâ'idi'l-manṭıḳıyye*, thk. Mehdi Fazlullah (Beyrut: Merkezü's-sekafiyyi'l-arabî, 1998), 231.

45 Hillî, *el-Kavâ'idü'l-celiyye*, 401; Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 198-199.

46 Hillî, *el-Kavâ'idü'l-celiyye*, 401.

47 İbn Sînâ, *Topikler*, 29.

48 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 352-353; Hillî, *el-Kavâ'idü'l-celiyye*, 401; Hillî, *el-Esrâru'l-hafiye*, 199.

49 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 353; Hillî, *el-Esrâru'l-hafiye*, 199.

Cedelî kıyasların meydana geldiği diğer bir önerme türü müsellemât türü önermelerdir. Müsellemât, karşı taraftan, onu susturmak için konuşmayı üzerine bina etmek üzere doğru kabul edilip alınan önermelerdir. Fakihlerin haberi vâhid, icmâ vb. fıkıh usulü meselelerini doğru kabul etmeleri örnek gösterilebilir. Hillî müsellemât türü öncüllerin, yakînî ve gayr-ı yakînî olabileceğini ifade ederek, Kâtîbî'nin *eş-Şemsiyye*'de müsellemâtı, yakînî olan öncüllerin böleni *(kasîmi)* kıldığına işaret eder.[50] Hillî cedel sanatında kullanılan müsellemât önermeleri, genel ve özel olarak ikiye ayırır. Genel müsellemât önermeler, çoğunluk tarafından kabul edilirse mutlak; bir grup insan tarafından kabul edilirse sınırlı (mahdûde) olarak adlandırılır. Özel olması ise bir kişi tarafından kabul edilmesi ve cevap veren tarafından kabul edilmesiyle olur.[51]

Hillî, buraya kadar cedel sanatı, içeriği *(madde)* bakımından inceler. Formu *(sûret)* bakımından cedel sanatı, kıyas ve tümevarımı kullanır. Bu yöntemleri kullanmasının nedeni, şöhret bakımından sonuç vermesidir. Fakat cedelde kıyas, hasmı ilzâm etmesi bakımından daha güçlüdür. Çünkü kıyas, akla ve kabul tarzlarına daha yakındır. Meşşâîlerin de belirttiği gibi, tümevarım ise ikna açısından daha tamdır. Zira tümevarım, çoğunluk tarafından bilinebilecek bir duyuya yakındır.[52] Duyuma açık olanı kavratarak soyut olana doğru ilerlemek halk açısından daha kabul edilebilirdir. Hillî'ye göre cedel, burhândan madde ve suret bakımından daha geneldir. Cedel sanatı, yaygın ve meşhûr önermeleri kullanması açısından, kabulü zorunlu önermeleri kullanan burhândan daha geneldir. Çünkü cedel sanatında meşhûr öncüllere dâhil olması bakımından kabulü zorunlu olan öncüller de kullanılabilir. Ayrıca cedel, kıyas ve tümevarımı kullanması bakımından da burhândan daha geneldir. Cedel, şöhret nedeniyle sonuç verdiğinden daha ikna edicidir. Diğer yandan burhân yalnızca sonuç veren şekillerin biriyle kıyasta netice verirken, cedel ise kıyasın sonuç veren şekillerinin yanında tümevarım ve sonuç vermeyen şekilleri de kullanarak sonuç ortaya çıkarır.[53] Şu hâlde Hillî'nin meşhûr ve müsellem önermeleri cedelin ilkeleri arasında saymak bakımından olası öncülleri ve meşhûrları öncül sayan Aristoteles ve Fârâbî gibi Meşşâîler arasından özellikle İbn Sînâcı bir çizgiyi sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

---

50 Hillî, *el-Kavâ'idü'l-celiyye*, 401-402; Ali b. Ömer Kâtibî, *Şemsiyye Risâlesi-Tahkik, çeviri ve şerh-*, thk. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 424-425.

51 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 355.

52 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 355-356.

53 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 356; Hillî, *el-Esrâru'l-hafiye*, 201; bk. Ekrem Sefa Gül, "Burhân-ı Temânuun Kesinliği Problemi", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (2019), 382.

4. Cedelî Melekenin Elde Edilmesi

Cedel sanatının incelendiği klasik mantık kitaplarında, cedelî melekenin dört araçla elde edileceği ifade edilmektedir.[54] Benzer şekilde Hillî de cedelî melekenin dört araçla veya yöntemle *(âlet)* elde edilebileceğini dile getirmektedir. Bu dört araç, cedelî inceleme yerlerinin/konularının *(topoi/mevâzi')* elde edildiği araçlardır. Birinci araç; her türden meşhûr öncüllerin, sanat erbabı ile halk nezdinde yaygın olan öncüllerin toplanıp hazırlanmasıdır. Bu sayede cedelci, cedel sanatında kullanacağı öncülleri bir araya getirir ve onlardan çeşitli çıkarımlarda bulunma imkânına sahip olur. Cedelî melekenin kazanıldığı ikinci araç; eş sesli *(müşterek)*, eşit dereceli *(müşekkek)*, benzer *(müteşâbih)*, ayrışık anlamlı (*mütebâyin)* ve eş anlamlı *(müterâdif)* lafızların anlamlarını ayrıntılandırmaya güç yetirebilmektir. Bu sayede cedelcinin, akıl yürütmesinde ortaya koyduğu şeyler, mücerret bir iddia ile sınırlı kalmamaktadır.

Cedelcinin alıştırma yapması ve eğitilmesi gereken üçüncü araç; benzer şeyler arasındaki ayrımları *(fasıl)* ve hâssaları *(arâz-ı zatiyye yani bir konuya özgü nitelik)* bilmeye muktedir olmasıdır. Bu meleke sayesinde cedelci, birbirine benzeyen/karıştırılan şeyleri ayırt eder. Bu araç, iddia edilenin aksini sonuç veren kıyaslarda, tanımlarda ve ortak isimlerin ayrıştırılmasında fayda verir.[55] Dördüncü araç ise farklı ve ayrı olan şeyler arasındaki benzerliğin elde edilmesine muktedir olmaktır. Bunlardan bir kısmı niteliklerle *(evsâf)* diğer bir kısmı ise nispetle olur. Olumlu nitelikler, hayat ve yürüme hususunda insan ve atın benzerlikleri gibi tekil anlamla olur. Olumsuz nitelikler ise zıtlarının bulunmaması hususunda cevher ve niceliğin benzerlikleri gibi tekil anlamla olur. Nispetler ise ayrık ve bitişik olabilir. "Geminin kaptanın gemiye nispeti, şehrin kralının şehre nispeti gibidir." örneğinde olduğu gibi nispet ayrık olabileceği gibi "Görmenin nefse nispeti, duymanın nefse nispeti gibidir." örneğinde olduğu gibi bitişik olabilir.[56]

5. Cedel Sanatında Yerler (Mevâzi')

Aristoteles *Topikler* kitabında topikler adıyla Yerler ifadesinden kast olanı ele almış, neredeyse kitabın tamamında bu yerleri farklı açılardan tekrar tekrar ele alarak bu meseleye kitabında geniş bir şekilde incelemiştir. Cedel sanatında yer *(mevzi')* ifadesi, özel bir öneme sahiptir. Teknik bir terim olarak kullanılan yer, kendilerinden meşhûr önermelerin elde edildiği asıl veya tümel kurallardır.[57] Aristoteles cedel sanatında yerlere, topoiler/yerler terimiyle işaret eder.[58] Benzer

---

[54] İbn Sînâ, *Topikler*, 58; Muhammed b. Mahmûd Şehrezûrî, *Resâ'ilü'ş-Şecereti'l-ilâhiyye fî 'ulûmi'l-ḥaḳā'iḳi'r-rabbâniyye* (Tahran: Müessese-i Pijuheş-i Hikmet ve Felsefe-i İran, 1373), 1/409-410; Ömer Yıldız, *İbn Sînâ'da Cedel* (Ankara: Elis Yayınları, 2025), 95.

[55] Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 359-360; İbn Sînâ, *Topikler*, 66-67.

[56] Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 358-360.

[57] Muhammed Rıza Muzaffer, "Cedel", çev. Necmettin Pehlivan, *Mantık* (Ankara: Bilay Yayınları, 2021), 274.

şekilde Fârâbî[59] ve İbn Sînâ da *Organon*'da cedele ayrılan kitabın bazen "Yerler Kitabı *(Kitabü'l-Mevazi')*" şeklinde adlandırıldığını ifade ederler.[60] Hillî'ye göre yer *(mevzi')*; her biri bir kıyasın parçası yapılan pek çok hükmün kendisinden dallanabildiği münferit bir hükümdür. Örneğin, "Eğer zıt, bir şey için mevcutsa o zıddın zıddı o şeyin zıddı için mevcut olacaktır." kuralı yerdir. Bu yer, meşhûr olduğundan cedelî kıyasta öncül olmaya uygundur.

Bazı durumlarda ise tikelin çelişiği *(münakaza)* bulunmayıp tümelin çelişiği bulunur. Bu şekilde tikel meşhûrluğa daha yakın olur ve tümel, meşhûr olmayan aklî bir şey olur. Örneğin, "Eğer arkadaşlara iyilik sevapsa düşmanlara kötülük de sevaptır." kuralı tikeldir.[61] Söz konusu tümel hükmün kendisi meşhûr olmayabilir. Aksine tümel hükmün tikelleri meşhûr olabilir. Dolayısıyla tümel hüküm yerine tikelleri meşhûr olduğundan cedelî öncül olmaya uygundur. Bunun sebebi tikeller, duyularda daha bilinirken, tümelin tasavvurunun akıllara daha uzak olmasından dolayı zorluk ve güçlükle anlaşılmasıdır.[62] Hillî, yerlere, mütekaddimûn mantıkçıların "usûl" adını verdiklerini aktarır. Zira yer, cedeldeki tikel hüküm ve tartışmaların kendisinden çıkarıldığı küllî kaidelerdir. Örneğin ahlaki meselelerde birçok tartışmanın sonucu iyilik ve kötülüğün tanımı ile alakalıdır. Bu yüzden iyi ve kötünün ne olduğuna dair temel öncüllere usul veya mevâzi' denilir.[63]

Cedelî soruşturmalarda yerlerin tamamı, ispat ve iptalle ilgilidir. İspat ve iptalin elde edilebilmesi için, ispat ve iptale uygun yerlerin incelenmesi gereklidir. Bu nedenle mantıkçılar, cedel sanatı için uygun olan yüklemlerin kısımlarını incelemişlerdir.[64] Bu bağlamda Hillî, cedel sanatında ispat ve iptal için kullanılan yerlerin sekiz sınıftan oluştuğunu ifade eder. Bunlar; ispat ve iptal yerleri, araza ait yerler, evlâ ve âsar yerleri, cinse ait yerler, ayrıma ait yerler, tanıma ait yerler, hâssaya ait yerler, o olması *(hüve hüve)* bakımından yani özdeşliğe dair olan yerlerdir. Hillî, arazlara ait yerleri, ispat ve iptal yerleri içerisinde konu edinmektedir. Şimdi Hillî'nin görüşleri bağlamında yerleri inceleyeceğiz.

5.1. İspat ve İptal Yerleri

Cedel sanatında ispat ve iptal yerleri, bütün yüklemleri kuşatan bir faydaya sahiptir. Hillî, ispat ve iptal yerleri ile birlikte arazların ispat ve iptalini incelemektedir. Hillî'nin ispat ve iptalle ilgili olarak ele aldığı ilk yer, yerin cevheriyle ilişkili olan hususlardır. Burada cedele konu olan iddiada yüklemin öznede bulunup bulunmadığı hususu tartışılır. Netice itibariyle yüklemin öznede

---

58 Ali Çetin, "Aristoteles'te ve İslam Mantıkçılarında Diyalektiğin Kullanımları", *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/10 (2011), 38; Ali Çetin, *Mantıkta Diyalektik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 22.

59 Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, 3/74.

60 İbn Sînâ, *Topikler*, 25.

61 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 361-362; İbn Sînâ, *Topikler*, 25; bk. Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 18.

62 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 362.

63 bk. Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 361.

64 Muzaffer, "Cedel", 276.

bulunduğu veya bulunmadığı ispat veya iptal edilir. Örneğin "Erdemli kişi, hasetçi olabilir mi yoksa olamaz mı?" şeklindeki bir iddia; ahlâk sahibi kimsenin âdil yani dengeli olması gerektiği, hasedin ise adâlete aykırı olması nedeniyle erdem sahibi kimsede bulunmaması gerektiğine yönelik meşhûr bir önerme ile "Erdemli kişi hasetçi olamaz." hükmü elde edilir. [65] Hillî'ye göre bunlar, meşhûr kabuller çerçevesinde talep edilen şeyin zâtına ve parçalarına, arazlarına ve onlara ilişenlere, gerektirenlere ve gerektirilenlere, tikellerin ve parçaların bütününe göre analiz edilmelidir. İspat ve iptal için gerekli olan şey, bunlardan kıyas veya tümevarım yoluyla talep edilendir.[66]

Hillî'nin incelediği ispat ve iptal yerlerinden ikincisi, bir şeyin karşıtını veya çelişiğini talep etmektir. Karşıtlık ve zıtlığa sahip durumlar, ispat ve iptal için önemli bir işleve sahiptir. Hillî, Tûsî'nin aksini ifade ederek, bu yerlerin ispat ve iptalle ilgili hususlardan olduğunu belirtir.[67] Zira söz konusu yüklemin karşıtının varlığı; zıt veya çelişik olarak talep edilir. Eğer yüklemin karşıtı konu için var olursa, yüklemin konu için varlığı söz konusu olmaz. Nitekim iki karşıtın birlikte bulunması imkânsızdır. Örneğin, "Her insan canlı ise öyleyse cansız değildir." önermesinin iptal edilmesi gerekir. Çünkü yüklemin karşıtının varlığı, yüklemin konu için varlığını geçersiz kılmaktadır. Hillî'ye göre iptal yerlerinden üçüncüsü, çelişiğin meydana gelmesi için gerekli olan sekiz şartın istenmesidir. Çelişiğin meydana gelmesi için gerekli olan şartların yerine getirilmemesi, iptali gerekli kılar.[68]

İspat ve iptal için ortak olan yerlerde mevcuttur. Örneğin bir durumun zıttı için verilen hükmün, o durumun eklendiği şeyin zıttı için de geçerli olması, bu yerlerdendir. Buna, "Eğer arkadaşlara iyilik etmek güzelse o halde düşmanlara kötülük etmek de güzeldir." veya "Arkadaşlara kötülük etmek çirkinse, düşmanlara iyilik etmek de çirkindir." hükümleri örnek verilebilir.[69]

5.2. Daha Uygun *(Evlâ)* ve Daha Tercih Edilir *(Âsar)* Yerler

Aristoteles bu konuyu yerler arasında en önemlisi, tasarrufu ve elinde bulundurulması en önemli olanlar arasında "en faydalı yerler" olarak nitelendirir.[70] Bu yerin temelini, bazı yönlerden ortak olan iki şey arasından birinin tercih edilmesi oluşturmaktadır. Bu yerler, iki karşıt iddia eşit olduğunda ve görüşlerden biri diğerine üstün gelmediğinde kullanılır. Hillî bu yerlerin genelde ahlak ve tıpta kullanıldığına işaret eder. Örneğin, sağlığın ve zenginliğin karşıtlarına göre daha

---

65 bk. Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 369.
66 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 368.
67 bk. Tûsî, *Tecrîdü'l-manṭıḳ*, 62.
68 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 370.
69 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 371; bk. Serpen, *İbn Rüşd'ün Cedel Anlayışı*, 96.
70 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 227-228.

değerli olarak görülmesi ve yine insan ilişkilerinde ve tıp ile alakalı meselelerde en faydalı ve geçerli olanın tercih edilmesi böyledir.[71]

Hillî'ye göre cedelde kullanılan yerler daha devamlı, daha üstün, daha faydalı, daha önce, daha zengin, daha lezzetli vb. nedenlerden dolayı tercih edilmektedir. Hillî daha tercih edilir olması bakımından bu yerleri, Aristoteles ve Fârâbî'den farklı olarak, İbn Sînâ'nın[72] açıklamalarını özetleyerek ele alır. Hillî'nin daha tercih edilir olması bakımından ele aldığı yerler şunlardır: (a) Daha devamlı olan, daha tercih edilir. (b) Felsefe gibi daha üstün olan sanatta tercih edilen şey, Mûsikî gibi daha düşük bir sanatta tercih edilenden daha üstündür. (c) Sağlık gibi, güzellikten daha faydalı olan şeyler, daha tercih edilendir. (d) Sağlık gibi, güçten daha öncelikli olan şeyler, daha tercih edilendir. (e) Bizzat iyi olan şeyler, bi'l-araz iyi olanlardan daha tercih edilirdir. Zenginlik bizzat tercih edilirken, maaşlı yaşam bi'l-araz tercih edilmektedir. (f) Kendisinden dolayı talep edilen, başkasından dolayı talep edilenden daha tercih edilirdir. Sağlık, kendisinden dolayı talep edilirken, spor başkasından dolayı tercih edilmektedir. (g) Vaktinde olanlar, vaktinin dışında olandan daha tercih edilendir. Gençlik zamanlarında öğrenilenler, yaşlılık zamanında öğrenilenlerden daha çok tercih edilmektedir.[73]

Hillî'ye göre burada incelenen yerler, cedelî soruşturmalarda iddianın ispat edilmesi ya da çürütülmesine yöneliktir. Bundan sonraki yerler ise cedelde kullanılan özne ve yüklemin tanımına yönelik tartışmalar olup daha çok cedelde dilin nasıl kullanılması gerektiği ile alakalıdır. Bir iddia öncelikli olarak yüklemin öznede bulunması ve özne ile yüklem arasındaki bu bağın bir delile dayandırılmasıyla ispat veya iptal edilmelidir. Bazı durumlarda iddiada kullanılan kavramların tanımları da iddianın ispatını veya iptalini içerebilir. Örneğin, "Kılıç demirdir." şeklindeki bir tanım eksiktir. Öncelikli olarak burada cins verilmişse de bu tanım ayrımı içermemektedir. Burada kılıç tam olarak tanımlanmadığı için kılıç üzerine inşa edilecek herhangi bir iddia da anlamsız olacaktır. Oysa kılıcın tam tanımı "Demirden yapılmış kesmeye yarayan alettir." şeklindedir.[74] İddiayı oluşturan unsurların tanımında bazen mantık kurallarından kaynaklı hatalar bulunabilirken bazen de dilden kaynaklı hatalar yapılmaktadır. Söz gelimi eşsesli kelimeleri tanımda kullanmak veya tanımda istiâre ya da mecâz gibi kapalı dil sanatlarını kullanmak hataya neden olur. Örneğin, "Bulut, dumandır" şeklindeki bir tanımda eş anlamlı kelimeler kullanılmıştır.[75]

---

71 bk. Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 376.
72 İbn Sînâ, *Topikler*, 205.
73 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 375-378; bk. İbn Sînâ, *Topikler*, 110-118.
74 bk. Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 379.
75 bk. Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 380.

5.3. Cinse Ait Yerler

Aristoteles cedeli tartışmada cinse ait yerleri incelerken ele alınan konuların aynı cinse ait olup olmadığını "insan" ve "öküzün" hayvan cinsinde dâhil olduğunu ortaya koyma örneği üzerinden inceleyerek tartışmalardaki işlevini ortaya koyar.[76] Cinsle ilgili yerlerin temelinde, söz konusu kavramın belirtilen cinse mi ait olduğu, yoksa aslında bir hâssaya ya da bir tanıma mı karşılık geldiği yer almaktadır.[77] Hillî'nin cinse ait incelediği ilk yer ise "o nedir?" sorusuna cevap olup olmadığı ve ortak özellikleri olanları aynı şekilde kapsayıp kapsamadığıdır. Burada cinsin yerine ayrım, hâssa veya herhangi bir arazın konulup konulmadığı araştırılır. Bu araştırmada örneğin "Kılıç şöyledir." tanımının yerine, "Kılıç demirdir." tanımında maddenin cins yerine kullanımı ve "Aşk, sevginin aşırı halidir." tanımında olduğu gibi ayrımın cins yerine kullanımı veya "Hastalık mizaç bozukluğudur." tanımında olduğu gibi türün cins yerine kullanımı vb. örnekler üzerinden analiz yapılmaktadır. Hillî, cinsin o nedir sorusunun cevabında meydana gelen olduğunu belirtir. Bununla tür hakkındaki cevabın bütünü kastedilmemektedir. Hillî buradaki amacın, o nedir sorusunun yolunda meydana gelen olduğunu ifade eder. İbn Sînâ'nın *İşaretler ve Tembihler*'de ifade ettiği gibi Hillî de Zahirîlerin o nedir sorusunun cevabında söylenen ile o nedir sorusunun yolunda meydana geleni ayırt edemediklerini tekrar eder.[78]

5.4. Ayrıma Ait Yerler

Aristoteles, tanım, hassa, cins ve ilintiyi dört unsur olarak "diyalektik unsurların hususî incelenmesi" başlığında ele alırken ayrımı tanım ve tarif içinde dolaylı olarak ele alır.[79] Öte yandan "umumî olarak diyalektik aletler" başlığında tartışmaya bolca akıl yürütme temin edecek aletleri sıralarken a) önermelerin elde edilmesi b) türsel ifadenin kaç manada alındığının bilinmesi c) ayırımların keşfedilmesi ve d) özdeşliğin tahkiki olarak meseleleri inceler.[80] O, terimin türlü manaları ve nesnelerin aynı cinste olup olmadığının araştırılmasını gerekli görür.[81]

Öte yandan Hillî ise ayrıma ait yerlerde "O, bir tür müdür, yoksa bir cins midir?", "İki mütebâyin cinsin mukassimi midir?", "Cins, ayrım üzerine mi yüklenir, yoksa ayrım mı cins üzerine yüklemlenir?", "Ayrım, tür ve cins hakkında söylenebilir mi?", "Tür, tabiatı itibarıyla ayrıma muhtaç mıdır?", "Ayrım, cins üzerine tümel olarak mı yüklenir yoksa bunun aksine, tür zâtî olarak ayrım üzerine mi yüklenir yahut her ikisi de mümkün müdür?" soruları üzerinden cedelî analizini gerçekleştirir. Hillî'ye göre ayrımın yerlerinden biri de ayrımın cinsi yahut türü nefyedici

---

76 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 10.
77 Serpen, *İbn Rüşd'ün Cedel Anlayışı*, 116.
78 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 378-379; bk. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 9.
79 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 8-9.
80 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 22.
81 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 33.

olmasıdır. Zira ayrım, bizzat kendisiyle cinsin yahut türün ortak olduğu şeydir. Filozofa göre ayrım, cins için bir hâssa gibi ârızî olsaydı, cinsin tür için bir cins olması mümkün olamazdı. Ayrımın bir diğer yeri ise "İki mütebâyin cinsi taksim eden midir, yoksa değil midir?" suali üzerinden soruşturulmalıdır.[82]

5.5. Hâssaya Ait Yerler

Aristoteles cedelî tartışmada konunun hassasının nesnenin mahiyetini ifade etmekle birlikte sadece bu nesneye ait olan ve onunla karşılaşılabilen özellik olduğunu belirterek, hassanın ilintiyle karıştırıldığında o nesneyi tarif konusunda problem yaşanacağını söyler.[83] Hillî'ye göre bu yerler, hâssa ile ilgili başlıkları ilgilendiren konulardır. Bu yerler incelendiğinde bunların bir kısmının sadece hâssaya özgü olduğu; bir kısmının ise hâssa ile tanım arasında ortak olduğu anlaşılmaktadır. Filozofa göre hâssa, ait olduğu şeye eşit olmalıdır; aksi takdirde, kendisine özgü kılındığı şeyden başkasında da bulunacağı için gerçek bir hâssa olamaz. Bu açıklamalardan sonra filozof aşağıdaki hususların dikkate alınması gerektiğini belirtir:

- **Eşitliğin kontrol edilmesi**: Buna göre hâssanın kendisi için hâssa kılındığı şeye eşit mi olduğu yoksa ondan daha mı genel mi olduğu kontrol edilmelidir.
- **İlişki Türünün kontrol edilmesi:** Bu maddede, ilişki türünün konuya mutlak olarak mı bağlı olduğu yoksa —hayret etmek veya gülmek gibi— bir şarta bağlı olarak sonradan eklenip eklenmediğine dikkat etmek gerekmektedir.
- **Yanlış Yerine Koyma:** Bu şıkta, hâssa yerine başka bir şeyin getirilip getirilmediği tespit edilmelidir. Söz gelimi konuyu hâssa yapmak buna örnektir. İnsanın, yazı yazanın hâssası yapılması hatalıdır. Çünkü "yazı yazma" insanın hâssasıdır. Benzer şekilde hâssanın, ayrım yerine konulması hatalıdır. Örneğin, insanın ayrımı olan düşünenin; hâssa olarak kullanılması hataya neden olur.
- **Tanıma Uygunluk:** Hillî, tanım yapabilmek için tanımın unsurlarından olan hâssanın iyi bir hâssa olup olmadığının analiz edilmesi gerektiğini belirtir. Tespit edilen hâssanın tanım için "iyi bir hâssa" olup olmadığı soruşturulmalıdır. Hâssa, tanım yapmaya elverişli ölçüde açık olmalıdır. Ona göre bu husus, tanım ile hâssa arasındaki ortak bir meseledir.
- **Ayırt Edicilik:** Tanım açısından bir başka husus, hâssanın tam bir ayırt edici olarak tümel mi yok kısmi bir ayırt edici olarak tikel mi olduğunun ortaya çıkartılmasıdır. Bu da yine tanım ile hâssa arasındaki ortak özelliklerdendir.

---

82 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 381.
83 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 34.

- **Yalınlık ve Bileşiklik:** Hâssanın basit yahut bileşik bir yapıda olup olmadığı da kontrol edilmelidir. Hillî'ye göre hâssa eğer bileşik bir haldeyse, söz konusu bileşenlerin her ikisinin de iki ayrı hâssadan mı oluştuğu araştırılmalıdır. Bu anlaşılmadığında iki ayrı hâssayı tek bir hâssa gibi sunmak mümkün olabilecektir. O, buna "Ateşin hassası, cisimlerin en hafifi ve en latifi olmasıdır." örneğini verir. Yine hâssa genel arazlardan da oluşmuş olabilir: "Yarasa, doğuran bir kuştur." önermesi genel arazlardan oluşan bir tanıma örnektir.
- **İzafet:** Son olarak Hillî, izafet açısından hâssanın analiz edilmesini de ekler. Zira hâssa, konuya gelişi güzel veya doğrudan bağlı olabilir. Bu nedenle hâssanın konuya nispeti, eğer o konu olmasaydı, o nitelik başkasının hâssası olabilir miydi gözüyle incelenmelidir. Örneğin; "Ateş, unsurların en hafifidir." denildiğinde, eğer ateş yok olsa, bu hâssa hava için doğru olur.[84]

5.6. Tanıma Ait Yerler

Aristoteles tanımın nesnenin mahiyetini ortaya koyan söz olduğunu belirterek aynı tanıma ait örnekler ile özdeş ve ayrı şeyleri ayırt etmek için cedelde tanımın kullanıldığını belirtir.[85] Hillî tanıma ait yerlerin, lafızlar ve anlamla ilişkili olduğunu belirtir. Filozofa göre tanımın konuları, bir kısmı lafızlarla, bir kısmı ise anlamla ilgilidir. Lafızlarla ilgili konularda, kelimelerin ifade ettikleri anlamları kolayca gösterip göstermediği kontrol edilir. Hillî'ye göre bir mahiyetin kendisine açıklandığı kişi için kelimelerin anlamlarını kolayca ifade etmesi zorunludur. Aksi takdirde, kişi asıl amaçlanan şeyi anlamak yerine lafzın kendisiyle uğraşmak zorunda kalır. Bu durumdan mümkün olduğunca kaçınmak gerekir. Filozofa göre dikkat edilmesi gereken diğer husus lafızların, ortaklık *(eşseslilik/müştereklik),* karışıklık *(iştibah)* veya kapalılık *(ibham)* olmaksızın anlamlarıyla tam bir uyum içinde olup olmadığıdır. Hillî, bu durumların hepsinin insanın meseleyi kavramasının önünde engel olduklarını belirterek, ilgili kullanımların tanım yapmanın amacına aykırı olduklarını belirtir. Benzer şekilde bir tanımda gerekenin fazlası veya gerekenin eksiği bulunup bulunmadığı da analiz edilmelidir. Aşırı kısa veya uzun tanım yapmak, tanım teorisi açısından birer hata olarak kabul edilmektedir. Örneğin Hillî, "Hekim, sağlık ve hastalık meydana getirendir." tanımında "hastalık meydana getirmek" ifadesinin bir fazlalık olduğunu belirtir. Zira hekimin amacı sağlığı meydana getirmektir; doktorun hastalığa neden olması ancak

---

[84] Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 383.

[85] Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 8-9; İbn Sînâ, *Topikler*, 44-51; Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, 3/85-89.

dolaylı olarak mümkün olabilir. Benzer şekilde "İnsan, düşünen cisimdir." tanımında "duyumsayan" ifadesini eklememekle tanım eksik bırakılmıştır ve bu mantıken caiz değildir.[86]

5.7. Özdeşlik Yerleri

Aristoteles tanımla ilişkili olarak özdeşlik meselesinin cedeldeki faydasına değinirken, tanımı teşkil etmek için iki nesnenin özdeşliğini ispat etmenin yetmediğini, hâlbuki tanımı yok etmek için bu özdeşliğin bulunmadığını ispat etmenin yeterli olduğunu belirtir.[87] Hillî ise bir şeyin kendisi ile özdeş olup olmadığının soruşturulmasının, ispat ve iptalde fayda veren yerlerden olduğunu söyler. İbn Sînâ özdeşlik ile konularına nispetle genel bir anlam olsa da ve o anlam da dıştan çok şeye örtüşse bile zatı bakımından kendinde birin kastedildiğini ifade eder.[88] Hillî bu açıklamaları dikkate alarak özdeşlik konularının soruşturulmasında şu soruyu ön plana çıkartır: "İki şey; anlamda, isimde *(farklı dillerde olsa bile)*, tanımda, zorunlu sonuçlarda (levâzım), gerektiren unsurlarda *(melzûmât)* ve zıtlıklarda *(muânedât)* bir ve aynı mıdır, değil midir?". Bu soru, zâtında birin mi yoksa genel anlamda konularına nispetle birin mi incelendiğinin ortaya çıkartılmasında temel husustur. Hillî, özdeşlik yerlerinde; a) "Bunlardan biriyle birleşen şey diğeriyle de birleşir mi ve biriyle tesadüfi olarak bir arada bulunan her şey diğeriyle de bir arada bulunur mu? sorusu ile b) "Bu ikisine bir şey eklendiğinde veya onlardan bir şey eksiltildiğinde ortaya çıkan toplamlar yine "bir" olur mu?" sorusunun her ikisinin de cevaplanması gerektiğini vurgular. Filozof özel konuların her birinde, genel konulardan faydalanılacağını belirterek, yukarıda anlatılanların mevâzi örnekleri olduğunu ifade eder. Ona göre faydasının büyüklüğünden dolayı *Cedel Kitabı* tıpkı yukarıda İbn Sînâ'nın ifade ettiği gibi, *Kitâbu'l-Mevâzi* (Yerler Kitabı/Topikler) olarak adlandırılır.[89] Bu açıklamalar ışığında Hillî'nin yerler konusunda yine Meşşâî gelenekten oldukça etkilendiği rahatlıkla söylenebilir.

6. Soru Soran ve Cevap Verene Tavsiyeler

Buraya kadar Hillî'nin cedelin tanımı, konuları, cedele ait araçlar ve ispat ile iptale hazırlayan yerlere dair görüşlerini ele aldık. Bu başlık altında ise soru sorana ve cevap verene tartışmada fayda veren tavsiyeleri ele alacağız. Hillî bu tavsiyelerin bir kısmının soru sorana bir kısmının ise cevap verene ait olduğunu ifade eder. Ayrıca soru soran ve cevap veren arasında ortak olan tavsiyeleri de incelemektedir. Aristoteles bu başlıkta ele alınacak hususu soru soran ve cevap

---

86 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 384.
87 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 9.
88 İbn Sînâ, *Topikler*, 211.
89 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 388; İbn Sînâ, *Topikler*, 25.

verene tavsiyeler şeklinde bir başlıkta değil, Cedel'in 8. Kitabı ve sonrasında "Diyalektik Pratik" başlığında ele alıp inceler.[90]

(i) Soru Sorana Tavsiyeler: Aristoteles gibi[91] Hillî'ye göre de soru soranın, tartışmaya başlamadan önce yapması gereken üç şey vardır. (a) Soru soranın, ispat ve iptal için kıyas kuracağı öncülü aldığı yer ve yerleri sayıp hazırlaması gerekir. (b) Soru soran, cevap verenin kabul etmekten vazgeçmeyeceği ve ilzâm olacağını hissetmeyecek şekilde sorularını iyi bir şekilde tertip etmesi gerekir. (c) Soru soran, kendi içinde öncülün kabul edilmesine nasıl ulaşacağını hazırlamış olur. Bundan sonra matlubu açıklar.[92]

Hillî'ye göre cedelcinin kıyaslarında kullandığı önermeler, zorunlu ve zorunlu olmayan şeklinde ikiye ayrılır. Zorunlu olanlar, kıyasta olduğu gibi matlubu gerektiren sözün kendisine dâhil olandır. Zorunlu olmayanlar ise sözün haricinde olanlardır. Hillî, İbn Sînâ'da olduğu gibi zorunlu olmayanların dört amaç için kullanıldığını ifade eder. Bu dört amaç, sözü destekleme, sözün şiddetinin arttırılmasında destekleme, sonucun gizlenmesi için çaba gösterme ve sözün izahını üstlenmedir.[93] Hillî birinci amaçta, soru soranın kıyasını kabul ve hüccet olmada zorunlu olmayan tümevarım ve taksimi kullanabileceğini ifade eder. Sonucun gizlenmesi ise iddiadan uzak öncüller ile başlanarak ifade edilir. Diğer bir amaç olan sözün şiddetinin arttırılması, kapalı isimlerin açık isimleriyle değiştirilmesiyle veya insanların tanıklıkları ile örneklerin verilmesiyle, ortak sözlerin ayrıştırılmasıyla olur.[94]

Hillî'nin sözün desteklenmesi konusunda soru sorana tavsiyesi, ilk olarak zorunlu öncülü zikretmemesi ve açıkça kabul edilmesini istememesidir. Bunun yerine soru soran, daha genel olanı sormalıdır. Şöyle ki daha genel kabul edildiğinde daha özel de kabul edilir. Ayrıca soru soran, daha genel olanın kabul edilmesi için tümevarımla tek tek tikellerin kabulünü almaya başlayarak, oradan tasrîf ve iştikâk yoluyla uygun bir söze geçer.[95]

Hillî'ye göre cedelcinin düz *(müstakim)* kıyası kullanması, hulfî *(ters)* kıyası kullanmasından daha iyidir. Çünkü hulfî kıyas, çirkine götürdüğünde cevaplayan çirkinliği inkâr ederek mümkün olduğunu iddia ederse soru soranın çabası zayi olur.[96]

(ii) Cevaplayana Tavsiyeler: Aristoteles cedelî tartışmada cevap verenin yapması gerekenin, kendisine soru sorana karşı saçma ve paradoksal olarak söylediği cevabın, bizzat kendi

---

90 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 232; bk. İbn Sînâ, *Topikler*, 216-242.
91 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 233.
92 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 390; İbn Sînâ, *Topikler*, 215-216; Yıldız, *İbn Sînâ'da Cedel*, 2025, 196-197.
93 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 391; İbn Sînâ, *Topikler*, 216.
94 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 392-393.
95 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 391.
96 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 391-392.

düşüncesiymiş gibi değil, muhatabın ortaya sürdüğü tezden hareketle çıkan bir netice gibi görünecek şekilde hareket etmek olduğunu belirtir. Buna göre cevap verenin gayesi, hiçbir suretle kendisini çürütmeyi amaçlayan soru soran ve onun yöntemlerinden müteessir olmamaktır.[97] Hillî'ye göre ise cevaplayan, eğitim-öğretim, cedel, alıştırma, mücadele ve çekişme yoluyla konuşur. Dolayısıyla görüşler, amaçlara göre farklılaşır. Çünkü öğretmen, ne ve niçin dediğini idrak ederken, öğrenci idrak etmeyebilir. Benzer şekilde soru soran, soruyla neyi kastettiğini idrak ederken, cevaplayan idrak edemeyebilir. Hillî burada cevaplayana verilen tavsiyelerden amacın, cedelî alıştırmalardaki tavsiyeler olduğunu ifade eder.[98]

Cevaplayan, meşhûr olan, çirkin olan veya meşhûr olmayan ile çirkin olmayan bir iddiayı savunur.[99] Bunlardan her biri, bazen kendi cinsinden başka bir şeyden ortaya çıkarılsa da en uygunu, kendi cinsinden hareketle ortaya çıkarılmasıdır.[100] Cevaplayan, meşhûr iddiayı desteklerse çirkin olanı kabul etmez. Çünkü iddiasının çelişiği, çirkindir ve bu da soru soranın sonucudur. Çoğunlukla olan şey, her şeyin o zaman kendi benzerini sonuç vermesidir. Dolayısıyla meşhûr, meşhûr olanı; çirkin ise çirkin olanı sonuç verir. Cevaplayan, şayet çirkin iddiayı desteklemeyi üstlenirse meşhûrları kabul etmez. Söz gelimi, "Ben, senin lehine sözgelimi iyi ve kötünün iki mütekabil olduklarını kabul etmedikten sonra senin lehine bilgi ve cehaletin de iki mütekabil olduklarını kabul etmiyorum." öncülü buna örnektir. Cevaplayanın meşhûr öncülleri kabul etmemesi kapalı *(mübhem)*, müşterek ve yabancı terimlerin kullanımından kaynaklanabilir. Cevaplayan, meşhûr ve çirkin olmayan bir iddiayı desteklemeyi üstlendiğinde ise meşhûrları ve çirkinleri kabul eder. Çünkü bunlardan, hakkında meşhûr bir görüş bulunmayan şeyin açıklamasına giden mesafenin uzak bir mesafe olması ve tek bir diyalog vaktinin buna yeterli gelmemesi mümkündür.[101]

Hillî'ye göre cevaplayanın direnci söz veya söyleyen bakımından olabilir. Söz bakımından direniş, soru soranın öncüllerinin kabul edilmemesidir. Cevaplayan, ilzâm olmamak için bazı şartlar *(kuyûd)* ekleyerek öncülleri kabul etmeye çabalar. Söyleyen bakımından direniş ise cedel sanatının dışında olan edepsizlik, hakaret, alaya alma vb. fillerle karşı karşıya bırakmaktır. Hillî bu fiillerin acizliğe delalet ettiğini söyleyerek, bu tür fiilleri çirkin görür.[102]

---

97 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, 249.
98 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 394.
99 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 394.
100 İbn Sînâ, *Topikler*, 231.
101 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 394-395; İbn Sînâ, *Topikler*, 232-233.
102 Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 395; İbn Sînâ, *Topikler*, 235.

(iii) Soru Sorana ve Cevaplayana Verilen Ortak Tavsiyeler: Hillî soru sorana ve cevaplayana verilmesi gereken tavsiyeleri açıkladıktan sonra ikisi arasında ortak olan tavsiyeleri sayar. Hillî'nin tavsiyeleri maddeler halinde şöyle ifade edilebilir:

- Soru soran ve cevaplayan, soru ve cevap yöntemiyle cedel sanatında eğitilmek istendiğinde birçok şeyde mahir olmalıdır.
- Soru soran ve cevaplayan, *aksü'l-kıyas*'a[103] alışkın olmalıdır. Çünkü *aksü'l-kıyas*, sözleri genişletme gücü vermektedir. Bu şekilde tek bir kıyastan, zıtlık *(tezat)* ve çelişkinin *(tenâkuz)* tekabülü bakımından dört kıyas meydana gelir.
- Çelişik kıyas *(nakîzu'l-kıyas)* ve devrî kıyasta[104] mahir olmalıdır. Bu şekilde farklı yerlerdeki bütün matlupları ispat ve iptal etmek için birçok öncül ortaya koymada fayda verir.[105]
- Cedel sanatı kıyas kurma, münâkaza, delille muâraza yapma, direnmeyi *(mukâvemet)* sağlayan öncüllere ulaşma ve sorunun sağlıklı veya hastalıklı oluşunu kavrama gücü verir.[106] Kıyas, soranın fiilidir. Direnç, muâraza ve münâkaza cevaplayanın fiilidir. Kıyas ve hüccet, çokluktan başlayıp birliğe doğru giderler. Münâkaza ve direnme ise birlik olarak başlayıp çokluğa doğru gider.[107]
- Hillî, İbn Sînâ'da olduğu gibi en uygun olanın, cevaplayanın her iddiayı korumaması veya desteklememesi; soru soranın ise her iddianın çelişiği hakkında kıyas ortaya koymamasıdır. Burada cevaplayanın yapması gereken, meşhûr ve doğruyu desteklemesi ve soru soranın yapması gereken de çirkin ve yanlışı iptal etmesidir.[108]
- Soru soran ve cevaplayanın, anlayıştaki acizliği ortaya çıkarmak için muğalatalı yerleri kullanmalarında herhangi bir sakınca yoktur. Örneğin, Sokrates'in Thrasymachus ile adalet

---

[103] Kâtibî'ye göre aks kıyası ise delil getirenin ileri sürdüğü kıyasın sonucunun çelişiğinden ve kıyasın öncüllerinden biriyle bir kıyas oluşturarak, iki öncülden birinin geçersiz kılınmasına dönüktür. Delil durumunda şöyle bir kıyas düşünülebilir: "Her C B'dir", "Her B A'dır", "Her C A'dır". Birinci öncülün yanlışlığının gösterilmesi için "Her C A değildir", "Her B A'dır", "Her C B değildir" şeklinde bir kıyas inşa edilebilir. İlk kıyas ile son kıyasın sonuçları çelişik olduğu için birincisi yanlışlandığında ikincisi doğru sonuçlanmak zorundadır. İlk kıyasın sonucunun çelişiğinin ikinci öncül ile birlikte alınması da benzer şekilde bir yöntemle sonuç verecektir. Bk. Ali b. Ömer Kâtibî, *Câmiʿu'd-deḳāʾiḳ fî keşfi'l-ḥaḳāʾiḳ*, çev. Selman Sucu vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022), 598.

[104] Devir kıyasını tanımlayan Kâtibî'ye göre, kıyasın öncüllerinden birini döndürme işlemiyle kanıtlamaktır. Örneğin, "Her insan düşünendir", "Her düşünen gülendir", "Her insan gülendir" şeklinde bir kıyas olsun. İlk öncüle yönelik 'neden "Her insan düşünendir"? sorulduğunda buna cevap olarak 'çünkü "Her insan gülendir" ve "Her gülen düşünendir" denilerek' bu iki öncülden "Her insan düşünendir" sonuç önermesi elde edilebilir. Bk. Kâtibî, *Câmiʿu'd-deḳāʾiḳ fî keşfi'l-ḥaḳāʾiḳ*, 600.

[105] Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 396.

[106] İbn Sînâ, *Topikler*, 241.

[107] Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 396; İbn Sînâ, *Topikler*, 242.

[108] Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 397; İbn Sînâ, *Topikler*, 242.

hakkında yaptığı tartışmada gerçekleşen budur. Çünkü Sokrates, ortak isimle onu muğalataya düşürerek susturmuştur. Bundan cevaplayan ve soru soran faydalanır.[109]

Sonuç

Bu makalede Hillî'nin günümüze ulaşan mantık eserlerinden hareketle onun klasik mantığın uygulamaları olarak kabul edilen beş sanattan cedel teorisi analiz edilmiştir. Hillî özel bir cedel eseri yazmamış eserin içinde yer vermiştir. Buradan hareketle yapılan incelemelerde Hillî'nin *el-Esrâru'l-ḫafiye fi'l-'ulûmi'l-aḳliyye* ve *el-Ḳavâ'idü'l-celiyye* adlı eserlerinde cedelin meydana geldiği öncüllerin tanımına kısaca yer verirken, *el-Cevherü'n-naḍîd*'de ise cedel konusunu ayrıntılı bir şekilde incelediği tespit edilmiştir. Sadece Fârâbî ve İbn Sînâ'dan değil, yer yer Aristoteles'in *Topikler* adlı eserinden de aktarımlar yaptığı dikkate alındığında Hillî'nin cedel konusunda kapsamlı bir bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Müellif Tûsî'nin eserlerine şerh yazarak görüşlerini genişletmiştir.

Hillî'ye göre, cedelî kıyasların burhânî kıyaslarda olduğu gibi hakikati araştırmak ve gerçeği yakalamak amacı yoktur. Ona göre cedel, mücâdele ve münâzara ile hasmı ilzâm etmek üzere kurulmuş bir yöntemdir. Hillî'nin bu ifadeleri Aristoteles, Fârâbî ve İbn Sînâ ile örtüşmektedir. Bir başka ifade ile cedel, hakikati aramak yerine var olan bir hakikati savunmaya çalışmaktır. Bu yüzden de din bilimlerinde kullanılmaya elverişlidir. Özellikle cedelde müsellem öncüllerin kullanılması bu yüzden değerlidir. Cedel ayrıca eğitimde öğrencinin zihnini karmaşık meselelere hazırlamak için de kullanılır. Cedelin önemli kullanım alanlarından birisi de mugalatayı/safsatayı tanımak ve onunla mücadele etmektir.

Öte yandan cedelin meşhûrât ve müsellemât türü öncüllerden kurulu bir kıyas olduğunu belirten müellifin bu konuda müsellem öncüllere kitabında yer vermeyen Fârâbî'den ziyâde İbn Sînâcı bir çizgiyi kabul ettiği söylenebilir. Benzer şekilde Hillî, sanatın birtakım konuların bir amaca yönelik olarak irâdî bir yolla ve farkındalıkla kullanımına o konuların imkân verdiği ölçüde muktedir kılan nefsânî bir meleke olduğu görüşüyle yine İbn Sînâcı bir tavır sergilemiş; buradan hareketle bütün nazarî ve amelî ilimleri sanat olarak kabul etmiştir.

Hillî, Aristoteles, Fârâbî ve İbn Sînâ'da olduğu gibi, cedelî meselelerin ahlakî, tabiî ve mantıkî konulardan oluştuğunu kabul etmektedir. Bununla beraber, Hillî, burhân sanatında tümdengelim ve tümevarımı küllî öncülün kurgulanmasında kullanan Aristoteles'ten ayrılarak Fârâbîci bir çizgiyi takip etmiş ve cedelin kıyas ve tümevarımı kullanması bakımından burhândan daha genel

[109] Hillî, *el-Cevherü'n-nadîd*, 397; İbn Sînâ, *Topikler*, 69.

olduğunu savunmuştur. Cedelde temsil kullanılmaz. Bu yüzden de burhândan sonra en değerli sanat olarak kabul edilmektedir.

Hillî'ye göre cedel, öncüllerinin meşhûr ve sonuçlarının halk arasında daha bilinir olmasından dolayı hitabet sanatından daha ikna edici görülmektedir. Diğer yandan burhân sanatında yalnızca sonuç veren şekil ve modlar kullanılırken, cedelî kıyasta sonuç veren modların yanı sıra tümevarım ve sonuç vermeyen diğer modlar da kullanılmaktadır.

Hillî, cedelin kullanıldığı yerleri *(mevâzi'/topoi)* sekiz sınıfta ele almakta ve bunları; ispat ve iptal yerleri, araza ait yerler, evlâ ve âsar yerleri, cinse ait yerler, ayrıma ait yerler, tanıma ait yerler, hâssaya ait yerler, o olması (hüve hüve) bakımından yerler başlıkları altında incelemektedir.

Hillî'nin arazlar ile alakalı meseleleri, ispat ve iptal yerleri içerisinde ele alması dikkate değerdir. Müellif Fârâbî'de yer almayan soru soran ve cevap verene dair tavsiyeleri, İbn Sînâ'dan özetleyerek yer vermiştir. Sonuç olarak Hillî'nin cedel teorisini kendisinden öncekilerin eserlerinden haberdar olarak ele aldığı ve incelediği; cedelin öncülleri, yapısı ve cedelî melekenin elde edilmesi gibi konularda Meşşâî çizgiyi sürdürdüğü söylenebilir.

Makale Türü / Article Type	*Araştırma Makalesi / Research Article*
Değerlendirme / Peer-Review	*Çift Taraflı Körleme - En Az İki Dış Hakem / Double anonymized – At Least Two External*
Etik Beyan / Ethical Statement	*Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere riayet edildiği ve yararlanılan tüm kaynakların eksiksiz biçimde kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / This study does not require ethical committee approval, as the data were obtained through literature review and published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to throughout the preparation of the study, and all referenced works have been duly cited in the bibliography.*
Benzerlik Taraması / Plagiarism Checks	*Evet / Yes – Turnitin / Ithenticate.*
Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest	*Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.*
Etik Beyan Adresi / Complaints	*suifdergi@gmail.com*
Finansman / Grant Support	*Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.*
Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License	*Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.*

Yapay Zekâ Kullanımına Dair Yazar Taahhütnamesi

(Author Declaration on the Use of Artificial Intelligence)

Yazar, yapay zekâ araçlarının kullanımına ilişkin şeffaflık, etik uygunluk, orijinallik ve sorumluluk ilkelerine riayet ettiğini beyan etmiş, bu kullanımın etik ilkelere uygun olmasını ve tüm akademik sorumluluğu üstlendiğini taahhüt etmiştir. Nihai düzenlemeler ve akademik uygunluk kontrolleri yazar tarafından gerçekleştirilmiş olup, ortaya çıkan metnin tüm sorumluluğu yazara aittir. Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur. / The author has declared adherence to the principles of transparency, ethical compliance, originality, and responsibility in the use of artificial intelligence tools. They have affirmed that such usage complies with ethical standards and have undertaken full academic responsibility for it. Final revisions and checks for academic compliance were carried out by the author, who assumes full responsibility for the resulting text. The signed original copy of the document is available in the journal's editorial process files.

Kaynakça/References

Aristoteles. *Organon V: Topikler*. çev. H. Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.

Çetin, Ali. "Aristoteles'te ve İslam Mantıkçılarında Diyalektiğin Kullanımları". *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/10 (2011), 31-53.

Çetin, Ali. *Mantıkta Diyalektik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.

Demir, Ahmet İshak. "İbnü'l-Mutahhar el-Hilli'ye Göre İmamet". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 85-102.

Evmeş, Adem. "Hillî'de Kavramlar Mantığı". *Mantık Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2021), 5-37.

Fârâbî, Ebu Nasr. *Kitâbu'l-Cedel (el-Manṭıḳ ʿinde'l-Fârâbî içinde)*. thk. Refîk el-Acem. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-meşrik, 1986.

Gül, Ekrem Sefa. "Burhân-ı Temânuun Kesinliği Problemi". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (2019), 377-416.

Hillî, İbnü'l-Mutahhar. *el-Cevherü'n-nadîd*. thk. Muhsin Bîdârfer. Kum: İntişârât-ı Bîdâr, 1435.

Hillî, İbnü'l-Mutahhar. *el-Esrâru'l-hafiye fi'l-ulûmi'l-akliyye*. thk. Husâm el-Âlûsî'l- 'Ulûm ve's-Sekâfeti'l-İslâmî - Sâlih el-Hâşi. Lübnan: Müessesetü'l- 'alemî, 2005.

Hillî, İbnü'l-Mutahhar. *el-Kavâʿidü'l-celiyye fî Şerhi'r-Risâleti'ş Şemsiyye*. thk. Fâris el-Hassûn. Kum: Müesseseti Neşri'l-İslamî, 3. Basım, 1432.

İbn Sînâ, Ebû Ali. *İşaretler ve Tembihler*. çev. Ali Durusoy vd. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.

İbn Sînâ, Ebû Ali. *Kitâbu'ş-Şifâ: Topikler*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.

Karabela, Mehmet K. "Cedel ile Burhān Arasında: İbn Ṭufeyl'in Ḥayy b. Yaḳẓān Adlı Eseri Üzerinden Klasik Dönem Sonrası İslam Düşünce Tarihini Okumak". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/2 (2013), 77-93.

Kâtibî, Ali b. Ömer. *Câmiʿu'd-deḳāʾiḳ fî keşfi'l-ḥaḳāʾiḳ*. çev. Selman Sucu vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022.

Kâtibî, Ali b. Ömer. *er-Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-ḳavâʿidi'l-manṭıḳıyye*. thk. Mehdi Fazlullah. Beyrut: Merkezü's-sekafiyyi'l-arabî, 1998.

Kâtibî, Ali b. Ömer. *Şemsiyye Risâlesi-Tahkik, çeviri ve şerh-*. thk. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Muzaffer, Muhammed Rıza. "Cedel". çev. Necmettin Pehlivan. *Mantık*. Ankara: Bilay Yayınları, 2021.

Muzaffer, Muhammed Rıza. *Mantık*. Necef: Matbaatü'l-nu'man, 1968.

Öz, Mustafa. "Hillî, İbnü'l-Mutahhar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Serpen, Ayşe. *İbn Rüşd'ün Cedel Anlayışı*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025.

Street, Tony. "Al-ʿAllāma al-Ḥillī (d. 1325) and the Early Reception of Kātibī's Shamsīya: Notes towards a study of the dynamics of post-Avicennan logical commentary". *Oriens* 44/3-4 (2016), 267-300.

Sühreverdî, Ebü'l-Fütûh Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek. *Kitâbü't-Telvîḥâti'l-levḥiyye ve'l-ʿarşiyye*. çev. Ahmet Kamil Cihan - Salih Yalın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Şehrezûrî, Muhammed b. Mahmûd. *Resâʾilü'ş-Şecereti'l-ilâhiyye fî ʿulûmi'l-ḥaḳāʾiḳi'r-rabbâniyye*. 3 Cilt. Tahran: Müessese-i Pijuheş-i Hikmet ve Felsefe-i İran, 1373.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Bilim ve Sanat Terimleri Ansiklopedisi*. ed. Ömer Türker. 4 Cilt. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.

Tûsî, Nasîrüddîn. *Tecrîdü'l-manṭıḳ*. Beyrut: Müessisetü'l-e'lâmî li'l-matbuât, 1988.

Türkmen, Ersan. *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin Metafizik Anlayışı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Cedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/208-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yıldız, Ömer. *İbn Sînâ'da Cedel*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025.

Yıldız, Ömer. *İbn Sînâ'da Cedel*. Ankara: Elis Yayınları, 2025.